

L'ECONOMIA OSONENCA DURANT LA SEGONA REPÚBLICA (1931-1936)

SANTI PONCE VIVET
Universitat de Vic

Osona economy during the Second Republic (1931-1936)

L'economia d'Osona durant el període republicà (1931-1936) es caracteritza per la inestabilitat i el creixement desigual. Hi ha clars avenços demogràfics i de l'estructura productiva i un increment de l'activitat econòmica, impulsada per la demanda interna. Amb tot, la depressió generalitzada de l'economia i les tensions socials del país, especialment als sectors agrari i industrial, acaben provocant, especialment a partir de 1933, símptomes de contracció que obliguen a intensificar les polítiques públiques.

Paraules clau: història econòmica, modernització, crisi, sectors productius.

The Osona economy during the republican period (1931-1936) was typified by instability and irregular growth. There were clear demographic and productive structure advances and an increase in economic activity, motivated by domestic demand. However, the general economic depression and the social tension in the country, especially in the agricultural and industrial sectors, ended up provoking contraction symptoms, especially from 1933, which forced intensifying state policies.

Keywords: economic history, modernization, crisis, productive sectors.

1. Introducció. El creixement econòmic inestable i la modernització en el marc de la depressió internacional

En termes generals, el creixement econòmic de la dècada de 1920 es va fonamentar en la demanda del sector públic i en l'expansió del consum privat que va acabar amb l'endeutament de les famílies i de les empreses (Maluquer: 1998, 130). La política autàrquica de la dictadura de Primo de Rivera va generar una pèrdua de competitivitat de la indústria i el col·lapse general de l'economia espanyola (Palafox: 1991, 71-121). La Segona República va heretar, doncs, una càrrega econòmica que es va agreujar amb la depressió internacional iniciada amb el crac de 1929. La inestabilitat i la desconfiança empresarial van afavorir una fugida de capitals, la caiguda de les emissions de capital privat, de la constitució de societats i dels dipòsits bancaris i la recessió del crèdit. L'actitud hostil dels inversors i dels grans propietaris agrícoles va contribuir a incrementar l'atur en determinats sectors de l'economia. La indústria tèxtil, emergent a Catalunya, va patir una depressió de la seva activitat fins a l'any 1933 quan apareixen signes de recuperació. L'evolució de l'activitat econòmica s'emmarca, doncs, en un context polític i social excepcional. El règim republicà va instaurar un sistema democràtic altament participatiu que es va marcar com a fita la modernització econòmica i social a través d'actuacions legislatives que van remoure les estructures i les rela-

cions de poder. El dinamisme polític i social del moment van condicionar sobre manera l'evolució de l'economia.

El període es caracteritza per una forta inestabilitat on conviuen clars símptomes de contracció i l'increment de la desocupació que contrasten amb el creixement ponderat de diversos sectors productius esperonats per l'increment de la demanda interna. Així doncs, a pesar de les dificultats del període, l'activitat econòmica de Catalunya va créixer en termes generals, amb una ponderació del ritme respecte de la dècada anterior. L'estabilitat dels salaris reals durant el període republicà,¹ la reducció de la jornada laboral de 48 hores, entre d'altres factors, van contribuir a l'estímul de determinats sectors de la indústria de béns de consum com ara el tèxtil, que experimenta un cert creixement durant el període estudiat (Aracil: 1993, 390-393). Una evolució singular de l'economia catalana que contrasta amb el comportament general.

La revolució industrial iniciada l'any 1833 culminava després d'un segle de transformacions que s'acceleren el primer terç del segle xx. Els canvis en l'estructura econòmica i social iniciats amb la crisi finisecular van seguir durant el període 1931-1935: la modernització demogràfica, la urbanització de la societat, l'increment de la població activa femenina, l'expansió del consum, l'especialització agrària, el desenvolupament de la indústria, el creixement dels serveis, entre d'altres. La Guerra Civil i, especialment, la política autàrquica del règim franquista van abocar l'economia catalana i osonenca a una llarga letargia de la qual no sortiria fins a la dècada de 1960.

L'economia de la comarca d'Osona s'inscriu dins de la tendència general anteriorment esmentada. L'anàlisi d'alguns indicadors i notícies sobre l'estructura i l'evolució econòmiques ens ha permès observar i matisar el comportament català. Presentem, doncs, una síntesi que recull la informació de bona part de les monografies locals aparegudes a les darreres dues dècades i on s'incorpora algun sondeig documental.

2. Cap a una societat de consum

La població d'Osona durant el període 1930-1936 va créixer i va avançar cap a un règim demogràfic modern. Va passar de 71.469 habitants a 73.496 entre els dos anys esmentats. Es tracta d'una evolució moderada, que es redueix a la meitat del creixement experimentat durant la dècada de 1920. En el conjunt de les comarques catalanes, Osona se situa en la dotzena posició del creixement demogràfic. L'entorn de Barcelona i les comarques centrals són les que van créixer de forma més intensa, per contra, tretze comarques de ponent i del sud experimentaren comportaments negatius (Nadal: 1989, 94). Amb l'esclat de la guerra, el nombre d'habitants de la comarca es va reduir als 71.021 habitants.

1. A Catalunya, l'estabilitat dels preus i l'increment dels salaris nominals el 10% durant els primers anys del règim republicà van traduir-se en una lleugera millora de la capacitat de consum de les classes treballadores (Maluquer: 1998, 141).

Taula 1. Evolució de la població d'Osona. (Índex base 100=1920)

Any	Plana de Vic	Lluçanès Moianès	Collsacabra Guilleries Montseny	Total
1920	100	100	100	100
1930	111	108	108	111
1936	115	107	111	114
1940	112	105	106	110

Nota: No consta la població dels municipis del Vidranès recentment incorporats a la comarca d'Osona, Sant Quirze de Besora, Santa Maria de Besora i Vidrà.

Font: Elaboració pròpia a partir d'IGLÉSIES, Josep, *El movimiento demográfico en Cataluña durante los últimos cien años*. 1961; també *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*. Barcelona, vol. XXXIII, i PLADEVALL, Antoni, *Gran Geografía Comarcal de Catalunya*. Vols. 1 i 2. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1981.

A la taula número 1 s'observa un alentiment del creixement de la població osonenca respecte de la dècada de 1920. La Guerra Civil va invertir la tendència amb una davallada notable de la població. El dinamisme econòmic de la plana de Vic respecte de les comarques d'Osona que l'envolten es correspon amb el seu vigor demogràfic. Per contra, el Collsacabra, les Guilleries, el Montseny i les parts osonenques del Moianès i del Lluçanès, comarques caracteritzades pel seu paisatge rural, tenen un pes demogràfic menor en el conjunt d'Osona i creixen a un ritme més pausat que no pas les ciutats i pobles del Ter i del Congost, principal artèria de comunicació de la comarca amb l'exterior. Són aquestes comarques les que van aportar part dels seus efectius demogràfics en les migracions internes del segle XIX i el primer terç del segle XX.

El creixement del nombre d'habitants es correspon amb la modernització demogràfica durant el període d'estudi. La natalitat i la mortalitat segueixen minvant, l'esperança de vida creix, les mares endarrereixen l'edat de fecundació, la població s'urbanitza i tendeix progressivament a concentrar-se en els nuclis de població més importants ubicats al fons de la plana de Vic, on les llars es multipliquen (Ponce: 1995, 143-160).

Els processos demogràfics anteriorment descrits van afavorir la integració del mercat i el creixement de la demanda potencial de béns i serveis. L'activitat terciària és especialment significativa a la capital on la matrícula industrial dels anys 1931 i 1936² revela la importància del sector terciari en el conjunt de la seva estructura productiva i, sobretot, el major dinamisme dels establiments comercials i dels serveis al detall (31,84% de creixement durant el període) i les professions liberals (27,22%) respecte de la indústria (22,68%) i els oficis (17,11%).

2. AMV. Matrícula Industrial, 1930 i 1936.

L'electrificació de l'activitat industrial, la difusió dels electrodomèstics, la il·luminació pública i privada o l'oferta cultural, artística o lúdica renovada durant la Segona República, són alguns factors que van estimular el consum. L'any 1932 el corrent elèctric arribava al Brull. A d'altres poblacions, que ja tenien electricitat des de feia unes quantes dècades, es va estendre la xarxa elèctrica cap a molts indrets i barris dels municipis on encara no havia arribat.

Taula 2. Consum elèctric a Centelles (kw/hora). Taxes de creixement anual (%).

Període	Enllumenat	Força motriu	Total
1927-1931	9,26	3,48	5,05
1931-1935	13,54	42,19	28,76
1935-1939	6,87	2,48	3,96

Font: Elaboració pròpia a partir de PONCE, Santi, *L'Electra de Centelles. 70 anys d'història*. Vic: Eumo Editorial / Ajuntament de Centelles, 1997, p. 151.

A Centelles, com es desprèn de la taula número 2, el consum d'electricitat per a usos domèstics i industrials es va incrementar considerablement durant el període 1931-1935 respecte dels períodes immediatament anterior i posterior. El consum d'electricitat va créixer a un ritme tres vegades superior al de la mitjana catalana. Per la seva banda, el consum domèstic mitjà anual per abonat a la xarxa elèctrica de Centelles va passar de 85,28 kw/hora a 100,05 kw/hora entre els anys 1931 i 1935. A les cases onsenques començava el procés d'electrificació. Entraven els primers electrodomèstics a les llars. Però el més destacable és el notable creixement del consum d'electricitat per a força motriu (42,19% anual). El consum mitjà unitari de cada empresa centellenca (tret de l'empresa tèxtil Estabanell i Pahisa que es produïa la seva pròpia electricitat), va passar de 1.875 kw/hora a 2.811,17 kw/hora entre el mateix període de temps esmentat.

Els processos de modernització i extensió del consum es van veure afavorits per la relativa millora de les condicions de treball i l'increment, si bé moderat, dels salaris reals de la població treballadora. El tomb d'esquerres de la política catalana i espanyola durant la Segona República va esperonar les aspiracions obreres. Amb el nou règim s'introdueix el subsidi de maternitat i l'assegurança d'accidents de treball. A les fàbriques tèxtils de Sant Quirze de Besora, d'entre les quals destacava La Farga, van establir les vacances pagades de vuit dies (Anglada: 1992, 24). I si bé els salaris nominals van créixer lleugerament, els salaris reals manifesten una certa estabilitat (Morera: 1996, 91).

Durant la Segona República les organitzacions classistes i les entitats culturals, esportives, cíviques, lúdiques, assistencials, educatives, artístiques, professionals o de qualsevol altra mena van proliferar, entre elles també les cooperatives de consum. A les poblacions de les classes populars, Balenyà, Folgueroles, Olost, Prats de Lluçanès, Sant Hipòlit de Voltregà, Santa Creu de Joglars i Seva, van obrir les portes noves cooperatives (Casanovas: 2004, 40). L'any 1934 la societat cooperativa popular Casa del Poble de Torelló inaugu-

rava el seu local social on es desplegaren multitud d'iniciatives formatives, culturals, artístiques i lúdiques.

A més del consum privat, la demanda de béns i serveis públics, en bona mesura canalitzats per les corporacions municipals, van contribuir al creixement del consum. Durant el període republicà va canviar significativament la gestió municipal. Respecte del període anterior, s'observa més participació i transparència, i una intensificació de les polítiques de demanda, especialment l'increment de la despesa en equipaments i serveis sanitaris, educatius, i en infraestructures del transport.

L'atur i les polítiques municipals d'ocupació

Encara que no disposem d'informació que permeti quantificar la importància de l'atur al llarg del període, la creixent preocupació manifestada per les diferents corporacions municipals dels pobles d'Osona i les polítiques endegades al respecte permeten d'entendre la magnitud del fenomen.

La corporació municipal vigatana tenia destinada una partida pressupostària de 4.000 pessetes per «pagar els jornals dels sense feina». L'any 1932 es va avançar la construcció dels dipòsits d'aigua del Puig d'en Planes, un turó del nord de Vic, per tal de donar ocupació al nombre creixent d'aturats. Van seguir la construcció de dues escoles amb capacitat per a 300 alumnes cadascuna que es va allargar durant tres anys, l'arranjament de carrers i carreteres, etc.

Els recursos municipals eren migrats. Calia reduir altres partides pressupostàries, com per exemple les de caràcter sumptuari i festiu, per poder impulsar les polítiques d'ocupació adequades. En el ple municipal de l'Ajuntament de Vic, recentment constituït, del 7 de març de 1934, el comunista del Bloc Obrer i Camperol Josep Mas proposava que es reduïssin les despeses previstes destinades a les festes del 14 d'Abril, la Festa Major i d'altres festes tradicionals.

En el mateix ple municipal anteriorment esmentat, la minoria tradicionalista de l'Ajuntament de Vic proposava a la corporació municipal crear un comitè d'assistència social:

«Atesa la magnitud del problema de l'atur forçós i la necessitat ineludible de resoldre'l en la part que pugui correspondre a l'ajuntament, d'una manera ràpida i eficient, tenint en compte les actuals possibilitats econòmiques de la corporació [...]»³

Del pressupost estimat per a la portada d'aigües potables a la ciutat de Vic i la seva distribució domèstica, xifrat en 1.630.000 ptes. l'any 1935, l'administració catalana n'aportava aproximadament una tercera part en un programa d'ajuts contra la desocupació. L'altra part es va finançar amb un crèdit de la Caixa de Pensions. El mes de maig la solució al problema dels obrers de la ciutat havia de venir segons l'Ajuntament amb la portada d'aigües «que donarà feina llarga no

3. Arxiu Municipal de Vic: Actes de l'Ajuntament de Vic, 7-III-1934.

sols per l'execució del projecte sinó per les obres complementàries que comporta».⁴ Les obres esmentades havien de comportar, segons el dictamen de la Regidoria de Foment, la reconstrucció de voreres i posar llambordes als carrers de Manlleu, 14 d'Abril i Pla de Balenyà, Sant Francesc i, de forma parcial, al carrer Arquebisbe Alemany; reparacions al carrer Sallerès i a la plaça Canonge Collell; urbanització de la plaça de la República; l'acabament de les obres de sanejament del riu Meder; la construcció de dipòsits soterranis; a banda de la portada d'aigües de Conanglell, al riu Ges. Aquest darrer projecte, però, finalment no es va dur a terme. Caldria esperar fins a l'any 1952 l'arribada d'aigües del Ges, però de Forat Micó.

A Manlleu, com a molts d'altres pobles i ciutats de la comarca, l'Ajuntament liderat per Esquerra Republicana va crear un servei de beneficència municipal que, entre d'altres prestacions, oferia menjars col·lectius als obrers en atur forçós. Alhora, es va intentar de regular el nombre de dies de treball a les fàbriques per tal de donar feina a més treballadors (Gaja: 1979). A Vic, el regidor Mas va proposar la reducció de la jornada laboral a 42 hores setmanals. A Tona, l'any 1934 el rebrot de l'atur es va contrarestar amb la contractació dels desocupats per part de l'Ajuntament per a la construcció de voreres i el clavegueram d'una part del carrer de Barcelona (Pladevall: 1990, 422).

A Roda de Ter, la construcció d'habitatges populars, de les escoles municipals i d'altres obres públiques havia de millorar el benestar de la població però també combatre l'atur. L'any 1933, la corporació municipal organitzà una comissió que va derivar en una borsa de treball on es va plantejar la construcció d'un pantà a Sau per tal de resoldre definitivament el problema de l'atur. L'empenta municipalitzadora es va donar especialment a les poblacions amb governs d'esquerres com a Roda de Ter, on l'Ajuntament va adquirir —i rendibilitzar— la companyia d'autocars que feien el trajecte Vic-Roda-Corcó (Ollich et al.: 1995, 234, 236). Ja el maig de 1931 es va proposar al ple de la corporació municipal crear una caixa cooperativa popular i d'estalvis per tal de finançar la construcció de cases barates a càrrec de l'Ajuntament. Pel desembre es van redactar els estatuts de l'entitat financera; el març de 1932 es va aprovar l'obertura de dos carrers nous entre la carretera de Manlleu i la plaça de Catalunya per edificar-hi habitatges populars.

L'any 1932 a Sant Quirze de Besora i Montesquiu —aleshores encara conformaven un sol municipi— va entrar en funcionament el servei de recollida de brossa. De forma paral·lela, es van intensificar les polítiques intervencionistes en consonància amb el que estava succeint arreu. A Sant Hipòlit de Voltregà es va municipalitzar el cementiri, que fins aleshores era exclusivament parroquial.

3. Els factors productius i la seva dinàmica

L'estructura productiva de la comarca d'Osona és l'expressió d'una societat amb unes fortes arrels agràries, una activitat industrial creixent amb uns serveis relativament poc desenvolupats. Al llarg del primer terç del segle XX la seva modernització és lenta, si la comparem amb l'evolució del conjunt català.

4. Segons paraules del regidor Julià (AMV: Actes de l'Ajuntament de Vic, 8-V-1935).

Taula 3. Distribució de la població activa d'Osona i de Catalunya (%).

Sector i subsector	Osona		Catalunya	
Any	1900	1930	1900	1930
Agricultura	44,4	38,2	43,8	26,3
Indústria	36,0	37,3	33,3	51,5
Serveis	19,5	24,5	22,9	22,2
Transport/comunicacions	1,6	2,6	2,5	3,4
Comerç	11,6	16,0	8,7	5,9
Professions liberals	1,7	1,4	2,5	nd
Administració/força pública	1,2	2,1	2,4	nd
Clergat	0,9	0,4	1,9	nd
Servei domèstic	2,5	2,1	4,9	nd
Total	100	100	100	100

Font: PONCE, Santi, *Transformacions agrícoles i canvi social a la comarca d'Osona. Segles XVIII-XX*. Vic: Eumo Editorial, 1999, p. 85.

La taula 3 permet de quantificar l'enquadrament de la població activa als grans sectors d'activitat. S'observa com a Osona, l'any 1930, el sector secundari gairebé s'equipara al de la població pagesa, mentre que a Catalunya la població industrial duplica la seva participació. Destaca el creixement i la importància de la població ubicada al sector terciari d'Osona, que l'any 1930 supera en gairebé tres punts el pes del mateix sector a Catalunya. El subsector del comerç és especialment significatiu. Assoleix el 16% dels actius d'Osona quan a Catalunya s'ha reduït al 6,9% l'any anteriorment esmentat.

Modernització agrària i tensions per la terra

El canvi tècnic portat a terme des de finals del segle XIX fonamentat en la rotació de conreus, l'increment de l'ús de fertilitzants orgànics i la introducció dels minerals, el conreu de plantes farratgeres, la difusió de llavors seleccionades i híbrides, la proliferació de maquinària pesada, en especial de l'arada bravant, l'augment de la cabana de bestiar i la motorització del batre i altres activitats, entre d'altres, va tenir com a resultat una agricultura de rotació de cicle llarg especialitzada en la producció de blat, patates i de farratges com el blat de moro. Es tractava d'uns conreus altament competitius en els mercats nacionals si es considera que, l'any 1933, els rendiments mitjans de blat de secà de la plana de Vic eren de 14,7 qm/ha, mentre que els de la província de Barcelona se situaven en 13,2 qm/ha i els de Catalunya en 13,18 qm/ha; per la seva banda, els rendiments de patates de Vic se situaven a 110,3 qm/ha, els de la província de Barcelona eren

de 139,8 qm/ha i els de Catalunya de 102,02 qm/ha (Ponce: 1995, 287-289). Al mas Prixana de Dalt, de Gurb, la introducció d'adobs minerals i de llavors híbrids de blat l'any 1932 van permetre passar de collites mitjanes de 18 a 19 quarteres de gra per quartera sembrada, a collites de 29 quarteres o més (Taïà: 1977, 146-147). La millora de la producció i dels rendiments agraris de la comarca d'Osona coincidiren amb una etapa de creixement generalitzat de l'activitat agrícola a Catalunya on, entre els anys 1930 i 1935, la producció de cereals va créixer el 6,4% i els rendiments, el 8,15% (Nadal: 1989, 169).

Taula 4. Distribució dels conreus a Osona, 1930 (%).

Any	Plana de Vic	Lluçanès Moianès	Collsacabra Guillerries Montseny	Sobre Total
Blats	40	38	41	39
Grans grossers	25	19	20	23
Patates	20	24	19	21
Blat de moro	6	9	9	7
Farratges	10	10	10	10
Total	100	100	100	100

Font: PONCE, Santi, *Transformacions agrícoles i canvi social a la Catalunya rural: El cas de la comarca d'Osona. 1850-1930*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, 1995, p. 248.

La taula anterior expressa la distribució dels principals conreus a les diferents comarques d'Osona. Els cereals panificables i les patates per als mercats representen les dues tercers parts de la producció de l'any 1930. La resta consisteix en conreus de cicle tancat que forneixen una cabana cada vegada més important de bestiar porcí, boví i cavallí. La nova especialització pecuària de la comarca d'Osona era ben palesa. Gonçal de Reparaz exemplifica el canvi sofert en la ramaderia a la plana de Vic:

«La ramaderia sempre ha tingut importància a la comarca de Vic. En temps passats, encara més que avui, tenia el caràcter d'activitat dependent de l'agricultura; en venia a ésser un complement. Fins no fa gaire, solament havia estat una de les bases de l'alimentació del pagès, el seu mitjà de tracció i, sobretot, el proveïdor dels fems, revigoritzador indispensable del seu camp. Actualment [1928] la ramaderia ha pres major volada: ja no és tan sols l'explotació accessòria de les tasques agrícoles, sinó que per ella mateixa constitueix una riquesa considerable, amb vida pròpia, i és la base d'una indústria tan important com la de la llagonissa (una de les principals de Vic) i, així mateix, la font d'una explotació molt notable i en ràpida creixença d'any en any: la de la llet i els seus productes.» (Reparaz: 1928, 187).

La modernització de la producció agrària va seguir durant la Segona República però el que més va destacar del camp català de l'època va ser la seva conflictivitat social derivada dels canvis legislatius i en bona mesura esperonada per un increment de les dificultats econòmiques de les explotacions. Després d'un període de prosperitat durant la Primera Guerra Mundial caracteritzat per l'alça de preus, la sobreproducció de les dècades posteriors va desvaloritzar els productes agraris. Per la seva banda, durant la dècada de 1930 es van incrementar els costos de producció. «A la situació de major pressió a què estaven sotmesos els pagesos, cal afegir la crisi d'un dels principals productes de la comarca, les patates. A més, alguns masovers van trobar algunes dificultats a introduir bestiar a les seves explotacions, perquè, com que representava haver de fer una despesa extraordinària, els propietaris no s'avenien a construir quadres per als animals.» (Casanovas: 1993, 20-21).

L'accés a la terra i l'agudització de les tensions a pagès

Quantificar l'extensió de terra treballada per productors arrendataris i el seu nombre, així com el grau d'implantació dels distints règims de tinença de la terra, aportaria més llum sobre les relacions de producció al camp osonenc; i l'enquadrament de propietaris i productors en sengles associacions classistes des de principis del segle XX (la Cambra Agrícola Ausetana fundada l'any 1903; el Sindicat Agrícola de Vic, el 1918, i el Sindicat Agrícola de la Plana Vic, el 1931; i, a Manlleu, la Unió d'Arrendataris i Parciers de la Comarca Agrícola Vigatana, el 1934) contribuiria a explicar l'augment de les tensions que van culminar amb el clima de conflictivitat manifest durant la Segona República, tal com va avançar Josep Callís i Marquet (Callís: 1951) i ha descrit Josep Casanovas (Casanovas: 1994).

Des de l'establiment de la República, els petits masovers i parciers estaven exigint una rebaixa de les parts de fruits que havien de donar als propietaris. Alguns d'aquests arrendataris, esperonats pel canvi de règim, van passar a l'acció i van lliurar una part menor del contingent estipulat o bé no en donaren gens (Ponce: 2002, 322). Per la seva banda, els propietaris van replicar extingint els contractes per incompliment de les parts. El primer desnonament documentat de la comarca es produeix l'estiu de 1932 a Cantonigròs (Casanovas: 1993, 21). L'abril de 1934 es promulga la Llei de Contractes de Conreu, que immediatament fou impugnada al Tribunal Constitucional pels partits de dreta i per l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre. Els grans propietaris agrícoles es negaren a aplicar la normativa i començaren els acomiadaments dels pagesos més significats amb la revisió dels contractes. «La contraofensiva dels propietaris fou molt forta i començaren els judicis de desnonament de terres. Per l'agost de 1935, dels 69 desnonaments pendents a tot Catalunya pels jutjats de primera instància —encarregats dels més importants, és a dir quan era d'un valor superior a 1.500 ptes. el diner que hauria de pagar el masover per tots els conceptes al propietari—, 20 corresponien al de Vic. Un informe de la Unió de Rabassaires de 1935 ens dona les següents xifres de desnonaments que estaven en tràmits a la comarca: Balenyà, 4; El Brull, 4; Gurb, 3; Lluçà, 5; Orís, 6; Oristà, 11; Sant Bartomeu del Grau, 1; Sant Hipòlit de Voltregà, 1; Sant Julià de Vilatorrada, 1; Sant Martí del Bas, 1; Vic, 7; total, 47.» (Serrallonga: 1986, 150).

Poc abans d'esclatar la guerra, el 29 de març de 1936, el conseller de Justícia de la Generalitat de Catalunya va instar l'elaboració d'un cens municipal de pagesos no propietaris que haguessin accedit a la terra a través de qualsevol tipus de contracte de tinença de la terra. La síntesi de la informació ressenyada que es mostra a la taula 5 permet conèixer el nombre total d'arrendataris (indistintament del tipus de contractació pactada) i la seva proporció respecte del nombre d'arrendadors i propietaris que exploten directament la terra gràcies al cens format per la Generalitat de Catalunya l'any 1936. Molt a pesar nostre, tampoc no hem pogut quantificar la superfície i la qualitat de la terra que treballen arrendadors i propietaris.

A 39 dels 50 municipis de la comarca d'Osona l'any 1936 hi havia 2.613 cultivadors de terres arrendades (1); 486 propietaris amb terres cedides a través d'alguna mena de contracte (2), i en els 27 municipis dels quals disposem d'informació es registren 2.198 propietaris que treballen la terra directament (4).

Taula 5. Arrendadors i arrendataris d'Osona l'any 1936.

	Total	Total real*	Total sense Vic
1 Arrendataris	2.613	2.070	1.977
2 Arrendadors	486	407	328
3 Propietaris		2.605	2.142
4 3-2		2.198	1.814
5 ?	5,38	5,38	6,02
6 1+4		4.268	3.791
7 % d'1 respecte de 6		48,50	52,15
8 Població	65.419	54.279	38.881
9 % de 6 respecte de 8		7,79	9,63

Font: Elaboració pròpia a partir de la informació: AMV. Cens de propietaris i conreadors del partit de Vic. 1936. Per a la fila núm. 3 s'han emprat els amillaments dels municipis corresponents al període 1918-1929.

*Total una vegada eliminats aquells pobles dels quals manca informació del nombre de propietaris (fila núm. 3).

Però més que les quantitats absolutes, el valor de les quals perd importància per la manca de sèries completes,⁵ cal destacar que, tenint present l'elevat nivell

5. Manquen els conreadors i els propietaris dels municipis d'Alpens, Lluçà, Prats de Lluçanès, Sant Martí del Bas, Folgueroles, Malla, Sant Julià de Vilatorrada, Vilalleons, Sant Martí de Centelles, Espinelves i Viladrau.

de concentració i polarització de la propietat de la terra, és lògic que la treballin pagesos no propietaris a través de contractes d'arrendament. Cada arrendador té de mitjana 5,38 arrendataris a les seves terres (6,02 si s'exclou el cas distorsionador de Vic). Els municipis del Lluçanès i del Moianès són els que registren un nombre més elevat d'arrendataris per cada arrendador (per exemple 36 per 1 a Sora o 17 per 1 a Osormort).

La proporció de treballadors de la terra no propietaris s'aproxima gairebé a la meitat del total de pagesos (48,5% i 52,15% si es descompta el cas de Vic), siguin propietaris o no. És a dir, el nombre de pagesos propietaris és semblant al de pagesos no propietaris. Una altra vegada l'àrea occidental de la comarca és la que manifesta una desproporció més gran. La terra està explotada majoritàriament per no propietaris. A Sant Boi, per exemple, el 73% dels treballadors de la terra són arrendataris, i a Sant Bartomeu del Grau representen més de les tres quartes parts. Precisament el deteriorament de les condicions contractuals i la gran massa d'arrendataris justifiquen que sigui una de les zones on les condicions de vida són més dures (recordem el seu endarreriment respecte de la Plana i la important emigració que experimenta) i on la consciència de classe es tradueix en formes organitzatives que canalitzen el malestar i articulen la lluita per un accés a la terra. Amb la proclamació de la Segona República, el règim autoritari desapareix i esclaten les contradiccions covades els anys anteriors. No és en va que el Sindicat Agrícola de la Plana de Vic tingués al Lluçanès una de les delegacions més actives i que la principal reivindicació del sindicat se centrés en la revisió dels contractes de parceria i arrendament. Josep Callís i Marquet informa de les revisions als contractes de conreu efectuades l'any 1932:

«De entre las 1.137 revisiones registradas en todos los términos municipales del partido, 570, o sean, la mitad, corresponden a los términos de Olost del Lluçanés y Oristà, términos que acusan un tres por ciento de la densidad de la población en relación con la total del partido, con la particularidad de que buena parte de las revisiones solicitadas se referían a contratos de modestos camperos —campers—, y en su mayoría estipulados en arriendo a metálico.» (Callís: 1951, 6-7).

En canvi, a l'àrea oriental de la comarca, i especialment a la plana de Vic, la proporció entre pagesos propietaris i arrendataris es manifesta més equilibrada. El fet no amaga que entre els propietaris pagesos abundin aquells que disposen d'explotacions de dimensions reduïdes a tenor de l'extremada polarització de la propietat de la terra. La possibilitat-necessitat de complementar els ingressos desviant part de la força de treball cap a activitats secundàries i terciàries de bona part de les famílies arrendatàries i dels petits propietaris, l'esmentat equilibri entre els dos grups de productors (propietaris i arrendataris), el caràcter paternalista dels contractes de masoveria, la influència de l'Església i la religiositat de la població rural són elements que contribueixen a explicar la participació d'arrendataris en les primeres organitzacions de propietaris (subdelegació de l'IACSI a Vic fundada el 1853 i la Cambra Agrícola Ausetana el 1903), i el manteniment de l'ordre durant gairebé tot el període d'estudi. Atenuants que durant la Segona República aboquen a dues actituds diferenciades entre els arrendataris i els petits i mitjans propietaris:

per una banda, el posicionament d'un segment de pagesos que, influïts per les organitzacions d'obriers industrials, prenen consciència i organitzen la lluita centrada, com succeeix a l'àrea del Lluçanès, en l'abolició dels contractes de parceria, però també en la comercialització de la llet (especialment a la plana de Vic i en particular a la vila de Manlleu). Per una altra banda, un important grup d'arrendataris i petits i mitjans propietaris que tot i patir una situació semblant als anteriorment descrits, més conservadors, adopten una posició ambigua.

Gairebé un de cada deu habitants d'Osona (7,79% i 9,63% si eliminem el municipi de Vic) era un cap de família que explotava alguna masia o peça de terra. Suposant una mitjana de quatre individus per família podem arriscar-nos a quantificar el nombre d'individus que viuen del sector primari. Això és el 38% de la població, la mateixa proporció que s'oferia a la taula número 3. La coincidència de les dues fonts reforçaria la informació que recullen.

La indústria

El sector industrial de la comarca d'Osona estava encapçalat per la indústria tèxtil, però també tenien la seva importància els subsectors de la producció d'energia, metal·lúrgia, i els més localitzats de la torneria al Ges i dels adobats de pell a Vic. Un altre sector clarament en expansió, vinculat a l'especialització porcina de la pagesia osonenca, era, i és, la indústria alimentària productora d'embotits de porc i de llet de vaca i derivats. L'any 1927 al terme de Vic hi havia divuit fàbriques d'embotits que en un any produïen aproximadament un milió de quilograms de llonganisses (Reparaz: 1928, 233). Per la seva banda, l'any 1924 la cabana de vaques productores de llet al partit judicial de Vic representava l'11% de la cabana catalana. A la plana de Vic s'hi produïa el 5% de la llet per a consum directe, formatge i mantega produïts a Catalunya (Pujol: 1988, 939, 941). Després de les comarques del Barcelonès i el Baix Llobregat, zones properes al centre de consum barceloní, Osona és la que més animals lleters té i ha desenvolupat una important indústria de derivats a Manlleu, Vic i Tona, entre d'altres.

La producció en el seu conjunt va créixer moderadament durant el període d'estudi encara que de forma inestable, si atenem els indicadors relatius a l'activitat empresarial, al consum d'energia industrial i a la contractació. A Vic, per exemple, la matrícula industrial experimenta un increment del 27,45% entre els anys 1930 i 1936, un creixement superior al que experimenta l'activitat pròpiament industrial de la ciutat, que és del 22,68% entre els dos períodes esmentats.⁶ Per altra banda, tal i com s'observa a la taula 6, els cavalls de vapor generats per les diferents fonts energètiques de la indústria manlleuenca va créixer el 7,07% entre els anys 1931 i 1935.

6. AMV. Matrícula Industrial, 1930 i 1936.

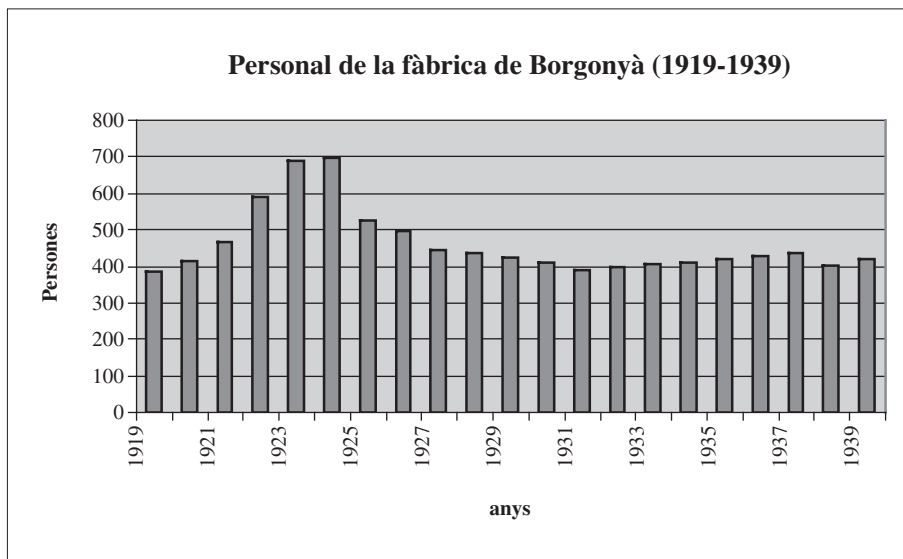
Taula 6. Fonts energètiques de la indústria manlleuena.

Any	Calderes	Transformadors	Turbines	Motors	Cavalls (HP)
1931	7	17	15	287	4.987
1935	11	10	13	311	5.340

Font: Elaboració pròpia a partir de: Arxiu Municipal de Manlleu. Padró recaptador de l'arbitri sobre inspecció de calderes, transformadors, retortes i motors HP, 1931 i 1935.

A Centelles, el consum d'energia elèctrica destinada a força motriu va passar de 54.385 kw/hora l'any 1931 a 146.181 kw/hora l'any 1935, el que representa una taxa de variació interanual del 42,19%, extraordinàriament elevada si es compara amb les taxes de creixement dels períodes anterior i posterior (vegeu la taula número 6).

A la colònia tèxtil de Borgonyà, com s'observa en el gràfic següent, el nombre de treballadors va experimentar un suau però constant creixement al llarg del període. Entre 1931 i 1935 el nombre de treballadors va créixer el 7,16%. El cicle de fort creixement iniciat a les acaballes de la Guerra Gran es prolonga fins a l'any 1924. A partir d'aquest moment es desenvolupa la contracció del cicle fins a l'any 1930. D'aleshores ençà i fins a l'any 1938 torna una etapa de creixement moderat per a la indústria cotonera, en part esperonat per l'expansió de la demanda interna propiciada per l'increment dels salaris i unes bones collites en un període de reducció del preu del cotó en floca.

Gràfic 1.

Font: MORERA, J. (coord.), *Borgonyà. Una colònia industrial del Ter. 1895-1995*. Vic: Eumo Editorial, 1996, p. 37.

Crisi econòmica i conflictivitat laboral

La curta existència de la Segona República va estar marcada per la inestabilitat política i la progressiva tensió social (Albareda et al.: 1984, 235-246). Els llibres d'actes dels plens municipals dels pobles de la comarca recullen constants enfrontaments entre les formacions polítiques. Les opcions de carlins, liberals, republicans, catalanistes d'ordre, monàrquics, socialistes i comunistes es troben sovint enfrontades. En el cas de la portada d'aigües a Vic, Josep M. Solà Sala comenta que les comissions tècniques creades per decidir la font de proveïment «eren més un meeting que no pas una reunió tècnica. Fins a tal extrem arribaven aquestes discòrdies que la situació geogràfica dels brolladors era una situació de partits i es parlava, amb tota naturalitat, de *l'aigua dels carlins*, o de *l'aigua dels catalanistes* o de *l'aigua dels de l'esquerra*» (Solà: 2001, 29).

La conflictivitat social va créixer especialment a partir de les eleccions generals del novembre de l'any 1933, les municipals de gener de 1934 i, sobretot, amb els Fets d'Octubre del mateix any quan Lluís Companys va proclamar l'estat català dins de la república federal espanyola i quan la revolta obrera es va concretar en una vaga general que va paralitzar les indústries de la conca del Ter del Lluçanès des del dia 5 d'octubre. Tot i la desfeta de la insurrecció de Barcelona, a la conca del Ter es va mantenir la vaga general. Piquets d'obers van tallar arbres de les carreteres per tal de barrar el pas a les forces d'ordre públic (Albareda et al.: 1990, 123). Finalment, l'arribada d'una companyia de reservistes marroquins del Tercio vinguts expressament del Marroc va aixafar la revolta de forma dura i contundent a Torelló, Sant Quirze i Montesquiu, Manlleu, Sant Hipòlit de Voltregà i altres poblacions de la comarca. Després de tres anys de singladura, s'havien esvaït bona part de les il·lusions i de desig de canvi que amb la proclamació de la República aspiraven obtenir les classes populars.

L'activitat industrial es va veure afectada per la tensió social, amb una caiguda de la productivitat del treball. Alhora, les dificultats puntuals per les quals va travessar l'economia osonenca havien d'alimentar la conflictivitat laboral i l'agitació social. Els efectes de la depressió econòmica internacional sobre els mercats agrícoles i industrials osonencs potser va ser molt limitada per l'escàs grau d'obertura i la importància del mercat intern. No obstant això, la contracció de l'activitat productiva, especialment en el sector tèxtil, tan important en l'economia d'Osona i especialment a la plana de Vic, es va fer palesa l'any 1933. A la colònia de Còdol Dret, per exemple, s'acomiadaren força treballadors i, fins i tot, l'Ajuntament de Roda va intercedir com a mediador per aconseguir la seva readmissió (Rovira: 2005, 290). L'alentiment de la producció industrial tèxtil per la caiguda de les comandes va comportar acomiadaments i la reducció de la jornada laboral setmanal. Miquel Serra, director de la fàbrica E. Tomas i Fills, en una entrevista publicada a la revista *Bisaura*, va assegurar que «hi ha una gran davallada en la compra del gènere elaborat i ens veiem obligats a emmagatzemar el fil. Mai abans la situació no havia presentat un caire tan agut com ara, i és un símptoma alarmant d'una probable reducció forçosa de dies de treball» (Anglada: 1992, 35). El mes d'agost l'empresa va reduir la jornada laboral a quatre dies setmanals. Així mateix, l'empresa d'Edmond Bebié va parar l'activitat el dilluns de cada setmana des del mes de març i durant uns quants mesos (Serrallonga:

1998, 137). L'any següent es repetia la mateixa situació de crisi. Aquesta vegada, però, la reducció fou de dos dies per setmana a partir del mes de maig.

Aquell tumultuós any de 1934, a més de la contracció del sector tèxtil, també la construcció, segons apuntava un article premonitori aparegut al *Diari de Vich* (1.189, 30-V-1934) signat amb el sobrenom de C. Amargan, va incrementar el problema de l'atur. Darrere d'aquests sectors també es van veure afectades altres activitats subsidiàries, com fàbriques de material de construcció, tallers de fusteria, metal·lúrgia per a la construcció, etc. (Albareda et al.: 1984, 246). Segons l'articulista, les causes d'aquesta crisi eren perfectament explicables:

«Els fabricants, o quan menys en llur majoria, tenen obert un mercat interior, çó és, exporten a províncies. Diverses causes, unes ben clares i altres no tant perquè amaguen uns propòsits detestables, són la resultant anormal de la situació caòtica d'aquesta conca, un dia la més bulliciosa, febrosa i trespadora com abelles incansables, i avui aletargada, lassa.

Les pertorbacions socials que commouen Espanya, principalment Saragossa, València i Sevilla, el mercat principal de la indústria fabril i tèxtil de Catalunya, els constants aldarulls, un temor injustificat de certa gent, el retraïment de capitals, i una lluita sorda, un boicot persistent, rastrer, a tot el que fa olor de Catalunya, ha creat aquesta situació anòmala i produït aquest desconcert social.

Mentre això que esmentem no es normalitzi completament, existint la deguda confiança i restablint l'ordre i la pau social, és molt probable que encara augmenti en una població més enorme la crisi que ja estén els seus garfiots i allarga les mans a una misèria espantosa. Entretant, però, es va gestant en el si de les masses una rebel·lia, talment com una desesperació forçada, que pot tenir greus conseqüències. El poble famolenc, acabada la seva paciència, farà estralls per a poguer alimentar els seus fills, les mares, els vells i ells mateixos.» (*Diari de Vich*, núm. 1.189, 30 de maig de 1934.)

Per la seva banda, poc abans d'esclatar la guerra, a la vall del Ges abunden les notícies de les aturades de fàbriques, de disminució de les comandes, reducció d'hores extraordinàries, endeutament i altres dificultats, però sembla que les taxes d'atur es trobaven a nivells més aviat moderats, de l'ordre del 5% (Morera: 1996, 56).

Des de la proclamació de nou règim republicà i de forma progressiva fins a l'esclat de la guerra, la conflictivitat laboral va créixer, més que per qüestions estrictament laborals, per l'efervescència política i social del moment. Els esforços per avançar democràticament cap a un règim parlamentari, una societat liberal i una política econòmica progressista van trobar l'oposició dels grups immobilitistes ancorats en el passat. Les actuacions legislatives sobre l'estructura de la propietat i els règims de tinença de la terra, sobre l'estructura de l'exèrcit, el sistema educatiu, o l'encaix de Catalunya dins l'Estat espanyol, van provocar l'esclat de les tensions acumulades, a curt termini, durant la dictadura de Primo de Rivera.

El comerç i altres serveis

El mercat de Vic va esdevenir i ha estat un dels factors aglutinants de la vida econòmica de la comarca d'Osona. La mateixa divisió territorial de Catalunya endegada durant la Segona República va confirmar la capacitat d'articulació dels mercats locals a l'entorn de l'eix format per les poblacions de Centelles, Vic, Manlleu-Roda i Torelló. L'activitat mercantil és una de les que experimenta un major creixement durant el període republicà. Recordem que, segons la taula número 3, a les portes de l'adveniment del nou règim el 16% de la població activa osonenca es dedica a les activitats comercials.

L'especialització pecuària de la comarca d'Osona va comportar la intensificació de les transaccions comercials. Les fires de la comarca estaven proveïdes per bestiar de la comarca però també procedia d'arreu de Catalunya, de l'Aragó i del País Valencià. Els compradors eren majoritàriament locals però també n'arribaven fins i tot dels Estats Units per a comprar guarans. Ramon Tañà a les seves memòries descriu l'activitat dels mercats que freqüentava un pagès de Gurb:

«Sobresortia el primer dissabte de Quaresma seguit de l'importantíssim Mercat del Ram, amb aquell estol de cavalls, eugues, matxos i mules. Els renombrats garanyons de la Plana de Vic de fama mundial, i que n'era un gran protagonista en Martí de Cal U que juntament amb en Murucuc i algun altre acompanyant lluien bons escamots de cavalls i poltres d'any (baixats de la Cerdanya) [...]. El mercat dels garrins, a la plaça dels Màrtirs amb aquella munió de gàbies acondicionades i aquell sens fi de carros que cada u havia fet servir per al seu trasllat i que a vegades se'ls havien d'entornar, sobretot si al mercat no havien vingut els aragonesos o els valencians. A la Plaça Major, el mercat de l'aviram, galls, gallines, pollastres (capons per Nadal), ànecs, oques, conills, ous, amb tota aquella multitud d'arganells. Venia aleshores el mercat de Cincogesma. Fira molt important també en aquesta Plana, era el dia 5 de maig a Vic. Amb importància seguia la de l'Hostal del Vilar, terme de Sant Boi de Lluçanès i que en deien de Sant Miquel, 28 de setembre i que enllaçava amb la del primer d'octubre de Vic. La part principal era la dels pollins. [...] Llavors arribava el mercat de Tots Sants, el Mercat de Nadal, amb els pollastres i els ben apoiornats capons, així com també els galls d'indi, seguia el dels Reis, el mercat candler amb la tradicional compra de candeles.»

Les fires de bestiar van ser força animades durant els primers anys de la República. Al seu torn, el Mercat del Ram de Vic es consolidava com a fira ramadera i es va convertir en un estendard que projectava l'activitat econòmica de la comarca arreu de Catalunya. A més, com a signe dels nous temps, el Mercat del Ram va prendre volada per convertir-se en un esdeveniment que havia de contribuir a la difusió de la societat de consum entre la població (Ponce: 2006, 60-64). L'any 1935, la Unió Mercantil de Vic es va decidir a fer el gran pas de convertir el Mercat en una Fira comercial i festiva. Va publicar un *Programa del Mercat del Ram* per primera vegada, amb un contingut de qualitat, i va fer tota la publicitat al seu abast, obtenint la col·laboració del Sindicat de Turisme de Vic. A la portada del *Programa*, i sota un dibuix de la plaça Major, hi havia escrita la frase «Vic us

convida a Mercat del Ram. Dies 13 i 14 d'abril 1935». En el «Pòrtic» del primer programa elaborat al llarg de la dilatada història del Mercat del Ram s'exposava:

«Amb la publicació del present programa, la Unió Mercantil de Vic inaugura la sèrie de treballs que es proposa portar a terme per tal d'obtenir que el típic Mercat del Ram constitueixi una manifestació comercial de la qual no estigui absent cap poble ni vila ni ciutat de la nostra Catalunya.»

La intenció era que la fama dels mercats de Vic, especialment el del Ram, s'escampés per tot Catalunya. Aspiraven a, ni més ni menys, que el Mercat del Ram s'acabés convertint en «el Mercat del Ram de Catalunya». A la Unió Mercantil de Vic la feia vibrar el vigatanisme, i volia que Vic fos coneguda per «la ciutat dels mercats».

Els comerciants i industrials de Vic es van bolcar per donar suport a l'esdeveniment. L'Energia Elèctrica de Catalunya havia preparat un reflector giratori, i també estaria il·luminada la torre més alta de la ciutat. Es muntarien uns estands d'exposició al Passeig i a la plaça dels Màrtirs, on s'exhibirien autos, motors, ràdios, tractors i maquinària agrícola. Hi hauria lluminàries públiques i particulars durant la nit. Al Mercat del Ram s'hi podrien percebre les primeres espurnes de la societat de consum, que pugnava per obrir-se pas enmig de les dificultats polítiques i econòmiques d'aquella època. Pocs dies abans de la Fira, un periòdic explicava que:

«La llum fa vendre. Cal facilitar al comprador l'oportunitat d'adquirir més gèneres dels que en un principi desitjava. Si a l'interior d'una botiga hi hagués una llum convenientment intensa, ben distribuïda (...) faria les vegades de dependent sol·lícit i oferiria al client la nova marca, el nou model o la peça atraient.»⁷

Al costat hi havia un anunci d'aparells de ràdio Telefunken que valien entre 585 i 850 pessetes. La ràdio es va convertir en un dels vehicles informatius més populars del moment i en un poderós instrument de difusió de les novetats comercials.

A banda del comerç, l'activitat turística va créixer de forma notable. El moviment excursionista, l'increment de les pràctiques esportives, el moviment balnearístic i la difusió de segones residències per part de la burgesia barcelonina, van propiciar l'especialització d'algunes poblacions osonenques cap a aquest sector econòmic. Són els casos de Cantonigròs, Centelles o Tona. En aquesta darrera població, l'any 1932 es va inaugurar el mercat que fins avui s'ha anat celebrant cada divendres al carrer i a la plaça Major. Inicialment predominaren les parades de venedors de béns domèstics i de ripollaires que s'estalviaven d'anar a Vic el dissabte a vendre els conills, l'aviram o els ous (Pladevall: 1990, 422).

7. *Gazeta de Vich* (de 31 març 1936).

Finalment, en aquest balanç agredolç de l'economia osonenca, volem centrar l'atenció en el desenvolupament del sector financer durant el primer quinquenni del període republicà. La crisi financera de l'any 1929 també va afectar la confiança dels inversors i dels estalviadors osonencs. Els crèdits aliens es van contraure en un 14,43% entre els anys 1927 i 1931, com es desprèn dels indicadors financers de Caixa Manlleu expressats a la taula número 7. L'evolució d'aquests indicadors entre els anys 1931 i 1935 és positiva en termes generals, comparat amb el període anterior i sobretot amb el període posterior a la Guerra Civil.

Taula 7. Partides del balanç de Caixa Manlleu. Taxes de creixement anual (%).

Període	Recursos aliens	Crèdits a clients	Cartera de valors	Reserves	Total balanç
1923-1927	2,46	-2,26	-0,14	14,07	3,53
1927-1931	7,55	-14,43	14,08	4,39	6,90
1931-1935	10,66	1,30	13,78	4,86	11,69
1935-1939	1,80	-19,62	0,42	0	5,81

Font: Elaboració pròpia a partir d'ALBAREDA, Joaquim, *Caixa de Manlleu. 100 anys d'història*. Manlleu: Caixa de Manlleu, 1996, p. 228-229.

Les entitats financeres van donar suport creditici a les polítiques de despesa pública dels ajuntaments. Per exemple, el mes d'agost de 1931 l'Ajuntament de Sant Quirze de Besora va sol·licitar a la Caixa de Pensions per a la Vellesa i Estalvi suplements de crèdit per mancances de pressupost i la tardor de 1933 la mateixa entitat li va concedir un crèdit de 124.807,20 ptes. per a la construcció de l'edifici de les escoles iniciada el maig de l'any següent (Anglada: 1992, 21, 36). Els bancs i sobretot les caixes van contribuir a la generació d'ocupació i a la formació de capital durant un període marcat per les dificultats econòmiques i la conflictivitat social.

Bibliografia

- ALBAREDA, Joaquim. *Caixa de Manlleu. 100 anys d'història*. Manlleu: Caixa de Manlleu, 1996.
- ALBAREDA, Joaquim et altri. *Manlleu. Aproximació a la història, l'entorn, l'economia i l'estructura territorial*. Manlleu: Ajuntament de Manlleu / Editorial Eumo, 1990.
- ALBAREDA, J.; FIGUEROLA, J.; MOLIST, M.; OLLICH, I. *Història d'Osona*. Vic: Eumo Editorial, 1984.

- ANGLADA, Albert. *L'esclat d'odi que va dividir un poble. Història de la República i de la Guerra Civil a Sant Quirze de Besora (1931-1939)*. Sant Quirze de Besora, 1992.
- ARACIL, R.; Segura, A. *Història econòmica mundial i d'Espanya*. Barcelona: Teide, 1993.
- CALLÍS I MARQUET, Josep. *Variedades del contrato de aparceria en las comarcas de la provincia de Barcelona*. Vic: Editorial Sala, 1951.
- CASANOVAS, Josep. *Quan les campanes van emmudir. Vic (1936-1939)*. Vic: Patronat d'Estudis Osonencs, 1993.
- *La Cooperativa de Manlleu: cent anys d'història (1903-2003)*. Vic: Eumo Editorial / Cooperativa Mútua de Pa i Queviures, 2004.
- «L'associacionisme agrari a Osona (1903-1939). Transformació i conflictivitat al camp osonenc contemporani». *Estudis d'Història Agrària*, núm. 10, (1994), p. 85-104.
- GAJA, E. *La guerra civil a Manlleu*. Manlleu: Gràfiques Manlleu, 1979.
- IGLÉSIES, Josep. «El movimiento demográfico en Cataluña durante los últimos cien años». A: *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*. Vol. XXXIII, Barcelona, 1961.
- MALUQUER, Jordi. *Història econòmica de Catalunya. Segles XIX i XX*. Barcelona: Proa, 1998.
- MORERA, J. Borgonyà. *Una colònia industrial del Ter. 1895-1995*. Vic: Eumo Editorial, 1996.
- NADAL, Jordi (dir.). *Història econòmica de la Catalunya contemporània*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1989, volum 5.
- OLICH, I.; OCAÑA, M.; RAMISA, M.; ROCAFIGUERA, M. DE. *A banda i banda del Ter. Història de Roda*. Vic: Eumo Editorial / Ajuntament de Roda de Ter, 1995.
- PALAFIX, Jordi. *Atraso económico y democracia. La Segunda República y la economía española, 1892-1936*. Barcelona: Crítica, 1991.
- PLADEVALL, Antoni. *Gran Geografía Comarcal de Catalunya*. Vols. 1 i 2. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1981.
- *Tona. Mil cent anys d'història*. Vic: Eumo Editorial / Ajuntament de Tona, 1990.
- PONCE, Santi. *Transformacions agrícoles i canvi social a la Catalunya rural: El cas de la comarca d'Osona. 1850-1930*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, 1995.
- *L'Electra de Centelles. 70 anys d'història*. Vic: Eumo Editorial / Ajuntament de Centelles, 1997.
- *Transformacions agrícoles i canvi social a la comarca d'Osona. Segles XVIII-XX*. Vic: Eumo Editorial, 1999.

PONCE, Santi (coord.). *Gurb. Un poble arrelat a la terra*. Gurb: Ajuntament de Gurb, 2002.

PONCE, Santi; RAMISA, Maties. *El Mercat del Ram, la fira de la ciutat de Vic*. Vic: Ajuntament de Vic, 2006.

PUJOL, Josep. *Les transformacions del sector agrari català entre la crisi finisecular i la Guerra Civil*. Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 1988.

REPARAZ, Gonçal de. *La Plana de Vic*. 1928. [Edició facsímil, Vic: Eumo, 1982.]

ROVIRA, Josep M. *Les Masies de Roda. Història del nostre poble*. Les Masies de Roda: Ajuntament de les Masies de Roda, 2005.

SERRALLONGA, J.; VILA, A.; ESPADALER, R. *Sant Hipòlit de Voltregà dins la història*. Vic: Eumo Editorial, 1986.

SERRALLONGA, Joan. *Sant Quirze de Besora del 1714 a l'actualitat*. Vic: Eumo Editorial, 1998.

SOLÀ SALA, Josep M. *Invenimus aquam. Una història de les aigües de Vic*. Vic: Aigües de Vic, S.A., 2001.

TAÑÀ, Ramon. *Gurb de la Plana, gresol d'Osona*. Vic: Impremta Daví, 1977.